

Mythen, religies, godsdiensten, filosofieën

Over geloven: Bibrach, Dagerman, Fowler, Meijsing, Paz, Sandemose

Over mythe: D'haen, Meeuse

Over religie: Berger, Clair, Paz, Vos de

Over godsdienst/christendom: Auerbach, Canetti E., Canetti V., Diéguez, Eco, Peeters, Tarkovsky, Vizincey

Over filosofie: Cioran, Pessoa, Veire, Wieseltier, Zagajewski

Over secularisatie: Bauman, Broch, Kundera, Mercier, Meijsing, Paz

Over de ziel: Pamuk

Wij leven in een wonderlijke wereld. Meestal hebben we door onze dagelijkse gewoonten hier niet veel van in de gaten. Toch hebben we allemaal de neiging om de wereld te begrijpen. Met ons gewone gezonde verstand en met de hulp van de wetenschappen kunnen we een steeds dieper inzicht krijgen in de wereld. Op zeker ogenblik echter lopen we op de grenzen van ons kennen, op een wereld waar ons verstand geen greep meer op heeft. We kunnen ons hier maar moeilijk bij neerleggen. Vandaar dat we onze verbeelding te hulp roepen om in deze 'bovennatuurlijke' wereld te kunnen dwalen. Het is de wereld van de mythen, religies, godsdiensten en filosofieën. Allemaal pogingen om door middel van illusies en droombeelden over een ander, volmakter leven troost en zin te vinden in ons gewone bestaan.

Voor mij is de religieuze ervaring een directe, onherleidbare persoonlijke ervaring, die ten grondslag ligt aan alle vormen van religies, godsdiensten en metafysica's. Door het verval van deze laatste kan deze ervaring weer in haar pure vorm aan bod komen, bevrijd van het keurslijf van dogma en clerus. Het religieuze is geen product van de religie, maar gaat er juist aan vooraf. Door de secularisatie krijgt ze de kans weer haar primaire plaats in te nemen (zie Chong W-L, Braak vd A., 2008, 8-9, 20-21).

Erich Auerbach (1892-1951) - De bijbel

Auerbach onderzoekt de waarheidspretentie van de Bijbel.

'De waarheidspretentie van de Bijbel is niet alleen veel dringender dan die van Homerus, ze is ook tiranniek, ze sluit alle andere pretenties uit. De wereld waarin de verhalen van de Heilige Schrift in spelen, volstaat niet met de pretentie dat ze historisch ware werkelijkheid is, ze beweert de enige ware, tot alleenheerschappij voorbestemde wereld te zijn. Alle andere tonelen, uitkomsten en ordeningen hebben geen recht onafhankelijk van haar te bestaan, en verkondigd is dat ze alle – de geschiedenis van heel de mensheid – in haar structuur opgenomen en eraan ondergeschikt zullen worden. De verhalen van de Heilige Schrift dingen, in tegenstelling tot die van Homerus, niet naar onze gunsten, ze bekoren ons niet om bij ons in de smaak te vallen en ons te betoveren – ze willen ons onderwerpen, en als wij weigeren, zijn wij rebellen'

'Vergt de tekst van het bijbelverhaal dus vanwege zijn inhoud nadere uitleg, de machtspretentie drijft hem nog verder op deze weg. De tekst wil ons niet alleen, zoals Homerus, een paar uur lang onze eigen werkelijkheid doen vergeten, maar wil haar ook aan zich onderwerpen; wij moeten ons eigen leven in zijn wereld inpassen, moeten ons als leden in zijn constructie van de wereldgeschiedenis voelen. Dit wordt steeds moeilijker naarmate onze leefwereld zich meer van die der bijbelboeken verwijdert, en

als deze laatste desondanks haar machtspositie handheeft, valt er niet aan te ontkomen dat zij zelf zich door een duidende omvorming moet aanpassen; dat is lange tijd betrekkelijk eenvoudig geweest; nog in de Europese Middeleeuwen kon men de bijbelse gebeurtenissen als banale voorvallen van de toenmalige actualiteit uitbeelden, waartoe de duidingsmethode de grondslag leverde. Wordt dit echter door een al te sterke verandering van de leefwereld en door het ontwaken van het kritisch bewustzijn ondoenlijk, dan loopt de machtsaanspraak gevaar; de duidingsmethode wordt gesmaad en opgegeven, de bijbelverhalen worden oude sagen, en de daarvan losgemaakte leer wordt een immateriële schepping die ofwel helemaal niet meer in het zintuigelijk-levende doordringt, ofwel in het persoonlijk-dwepende vervluchtigt' (Auerbach E. , 1991, 17 en 18)

Zygmunt Bauman (1925): De hoop op een beter leven

In zijn brief aan het nageslacht (Nexus nr.43) bespreekt Bauman de Poolse satiricus Slavomir Mrozek. Deze vatte de lessen van de twintigste eeuw samen met meer dan een vleugje nostalgie en spijt, ofschoon hij te boek staat als een levenslange atheïst die niet van geestelijken hield.

'Als je vroeger ongelukkig was, gaf je God , die toentertijd de directeur van de wereld was, daar de schuld van. We gingen ervan uit dat Hij zijn bedrijf niet goed leidde. Daarom ontsloegen we Hem en stelden onszelf aan als de nieuwe directie'. Maar, zo stelt Mrozek, die bestuurswissel heeft de zaak geen goed gedaan. Toen de droom uit was, en de hoop op een beter leven zich eenmaal richtte op ons eigen ego en werd beperkt tot het sleutelen aan ons eigen lichaam of onze eigen ziel, 'is er geen grens aan onze ambitie en de verleiding om dat ego steeds groter te laten groeien, maar bovenal om geen enkele grens te erkennen'. 'Ze zeiden tegen mij: "Vind jezelf opnieuw uit, vind je eigen leven uit en richt het in zoals je zelf het wilt, op ieder moment van je leven, van het begin tot het eind' . Maar ben ik wel tegen die taak opgewassen? Zonder hulp, proefperiodes, hulpstukken, fouten en revisies, en vooral zonder twijfel' (Bauman Z. 2005, 24-25).

Karol Berger (1947): Kunst en religie

Berger is een Poolse musicoloog met een diep inzicht in de hele wereld van de kunst. De kunst heeft volgens hem het vermogen denkbeeldige werelden op te roepen die verder gaan dan de bestaande werkelijkheid van onszelf en van de wereld waarin wij leven. Door de kunst raken we ons oude zelf kwijt en proberen we onszelf opnieuw te zien en te vinden. De kunst stelt ons in staat ons in te beelden, dat we een ander zijn. Ze is ons voornaamste gereedschap, niet alleen voor zelfinzicht, maar ook voor zelfvinding. Hiermee onderscheidt ze zich van de geschiedeniswetenschap, van de filosofie en van de religie, ofschoon ze met deze laatste een aparte band heeft gehad.

Zelfbeelden en zelfinzicht

'Als hoofdleveranciers van zelfbeelden en zelfinzicht hadden de wereldlijke kunst en de filosofie traditioneel vooral concurrentie te duchten van de religie. Net als de kunst en de filosofie had de religie zichzelf ten doel gesteld om ons te vertellen wie we zijn en wat we zouden moeten willen, en om ons een gevoel van persoonlijke en gemeenschappelijke identiteit en richting te bezorgen. De geleidelijke ondermijning van het exclusieve gezag en het monopolie van de religie op dit gebied, eerst van binnenuit door de Reformatie en later van buitenaf door de Verlichting, die haar reduceerde tot een van de vele stemmen

in het gesprek dat de mensheid voert over de zaken die ze belangrijk vindt, is een van de wezenskenmerken van de moderne tijd. En het lijdt al evenmin twijfel dat dit proces zowel de kunst als de filosofie eerder meer dan minder ruimte heeft geboden voor deelname aan de vorming van onze identiteit en de uitvinding van onze toekomst. Zoals Nietzsche zei: 'De kunst duikt op waar de greep van het geloof verslapt' (Berger K. 2000, 142-143,144-145).

Martinus van Bibrach (- ca 1498): Verbazing over zijn eigen leven

De volgende, verrassende tekst stond op graf van de theoloog Martinus van Bibrach:

*'Ik kom, ik weet niet vanwaar,
Ik ben, ik weet niet wie,
Ik sterf, ik weet niet wanneer,
Ik ga, ik weet niet waarheen,
Het verbaast me, dat ik vrolijk ben'.*

Hermann Broch (1886-1951): Het ideale waardensysteem

Het geloof in de christelijke God gaf een ideale hiërarchie van waarden.

'Want de Middeleeuwen bezaten het ideale waardencentrum waar het op aan komt, bezaten een hoogste waarde waaraan alle andere waarden ondergeschikt waren: het geloof in de christelijke God. De kosmogonie was van deze centrale waarde afhankelijk (ja, sterker nog): ze kon er op scholastieke wijze uit afgeleid worden en ook de mens zelf, de mens met alles wat hij deed, was een onderdeel van die wereldorde die slechts spiegelbeeld was van een kerkelijke hiërarchie, een in zichzelf besloten en eindige afbeelding van een eeuwige en oneindige harmonie. Voor de middeleeuwse koopman gold het 'zaken zijn zaken; niet, de concurrentiestrijd was iets ongeoorloofds voor hem, de middeleeuwse kunstenaar kende geen l'art pour l'art', maar slechts de dienst aan het geloof, de middeleeuwse oorlog maakte alleen dan aanspraak op de waardigheid van het absolute als hij gevoerd werd in dienst van de enige absolute waarde, in dienst van het geloof. Het was een op het geloof berustende wereld, een finaal en niet een causaal geheel, een wereld die volledig in het Zijn gefundeerd was, en niet in het Worden, en haar sociale structuur, haar kunst, haar sociale saamhorigheid, kortom, haar hele waardenstelsel, dat alles was ondergeschikt aan de alomvattende waarde van het leven: het geloof' (Broch H. 1988, 125-126).

Elias Canetti (1905-1994) - De eeuwige waarheid

Je kan aan de waarheid ten onder gaan.

'Ik haat de eeuwige bereidheid tot de waarheid, de waarheid uit gewoonte, de waarheid uit plicht. De waarheid zou een onweer zijn en overtrekken wanneer zij de lucht heeft gezuiverd. De waarheid moet inslaan als een bliksem, anders heft zij geen effect. Wie de waarheid kent, moet er bang voor zijn. 's Mensen hond mag de waarheid nooit worden,

wee degene die haar fluit. De waarheid dient men niet aan de leiband te voeren, niet in de mond te nemen. Niet te voeren, niet te meten. Men moet haar in haar schrikwekkende vrede laten groeien. Zelfs God heeft zich te vertrouwelijk met de waarheid ingelaten en daaraan is hij gestikt' (Canetti E. 1976, 27-28).

E.M.Cioran (1911-1947) - Voortdurende monologen

'Gedurende de lange nachten in de onderkomens van de holenmensen moeten talrijke Hamlets voortdurend monologen gehouden hebben, want men kan rustig aannemen dat het hoogtepunt van metafysische kwelling lang voor de universele fletsheid die op het verschijnen van de Filosofie volgde, bereikt werd' (Cioran E. 1984, 22).

Jean Clair (1940) - Het religieuze zonder religie

In zijn beschouwing over de ontwikkeling van de kunst schetst Clair de situatie van de twintigste eeuw. Hij onderscheidt hierin twee fasen: het proces van het verlaten van de religie en het invoeren van het archaïsch heilige in plaats van het heilige in traditionele zin. In de eerste fase wordt het religieuze buiten de religie geplaatst, in de tweede fase valt de aandacht op het psychologische, het occulte (het geloof in buitennatuurlijke krachten).

'Dan komt in de jaren zestig de tweede verandering die zich de afgelopen jaren onder onze ogen heeft voltrokken: het religieuze vindt ingang zonder religie. Wanneer de geseclariseerde religiositeit van de kunst ontdaan is van haar substantie, wanneer het geloof in de hogere kracht van kennis dood is, en daardoor de ideologie van de avant-garde is afgeschaft, vestigt zich een religiositeit zonder religie, die niet langer de behoefte voelt haar geloof te objectiveren maar genoeg neemt met individuele manifestaties, naar zichzelf verwijzende configuraties, zelfbewieroking, micro-experimenten zonder toetsing, zonder sanctie, zonder kerk – behalve de zegen van de staat, die zoals we gezien hebben daar nog voordeel bij heeft' (Clair J. 2000, 197).

Stig Dagerman (1923-1954) - Behoefte aan troost

Het is mogelijk om een pessimistische visie op de situatie van de moderne mens te hebben, zonder van een geloof uit te gaan.

'Ik heb geen geloof en kan daarom nooit een gelukkig mens worden want een gelukkig mens zal nooit hoeven te vrezen dat zijn leven een zinloze dwaaltocht is naar de zekere dood. Ik heb noch een god noch een vast punt in de wereld geërfd van waaruit ik de aandacht van een god zou kunnen trekken; ook heb ik niet de welverborgen razernij der sceptici geërfd, het woestijngemoed van de rationalisten of de brandende onschuld der atheïsten. Daarom durf ik geen stenen te gooien naar haar die in dingen gelooft waar ik aan twijfel of naar hem die een twijfel vereert, alsof ook die niet was omgeven door duisternis. Die steen zou mijzelf treffen want van één ding ben ik vast overtuigd: de behoefte van de mens aan troost is onverzadigbaar' (Dagerman S. 1985, 143).

Manuel de Diéguez (1922)- Angst voor de chaos

In zijn boek over het vroege christendom en de strijd rond de godheid van Christus laat de filosoof M. de Diéguez zien, dat achter alle verbaal-theologisch geweld een diepe angst schuil gaat.

'En wat verzwegen wordt zijn niet alleen zeer aardse politieke belangen. Wat uiteindelijk vooral verzwegen wordt, is de angst voor de chaos, een angst die zich omzet in de behoefte om een zin aan het leven en de geschiedenis toe te kennen en het universum tot iets begrijpelijks te reduceren. 'Op deze gemeenschappelijke weg', aldus Diéguez, 'gehoorzamen de priester en de beoefenaar van de wetenschap aan dezelfde droom' (Diéguez de M. in van Galen Last 1984).

Umberto Eco (1929): Orde in de chaos

In zijn analyse van Ulysses van James Joyce (1882-1941) laat Eco zien, hoezeer het denken van Joyce bepaald is door de middeleeuwse theologie en zijn reactie daarop. De middeleeuwse theologie is helemaal gericht op samenhang en hiërarchie (de Ordo). Alles heeft hierin zijn geëigende plaats. Stephen, een van hoofdfiguren uit Ulysses, doet 'de kinderlijke ontdekking van de Ordo waarop het serene bewustzijn van de middeleeuwers gefundeerd is. De teloorgang van deze Ordo viel samen met het ontstaan van de moderne gevoelszin. Op het moment dat hij zich afkeert van familie, land en Kerk, weet Stephen dat hij zich afkeert van de kosmos teneinde deel te nemen aan de taak van de moderne mens: het herschikken van de wereld naar de maat van zijn eigen situatie'.

'Een dergelijk schema zien we ook in de Summa Theologiae, die is onderverdeeld als een stamboom waarin God beschouwd wordt als de Exemplaire Oorzaak, zowel wat zichzelf betreft als in relatie tot de schepsels, voor wie hij de Werkelijke, Laatste en Herstellende Oorzaak betekent. Elk van deze onderverdelingen vertakt zich in respectievelijk een onderzoek naar de schepping van de engelen, de wereld, en de mens, om zo te komen tot de definitie van daden, hartstochten, gewoonten en deugden, en tenslotte tot de studie van het mysterie van de incarnatie, de sacramenten als voortdurende instrumenten voor verlossing en de dood als het voorportaal van het Eeuwige Leven. Dit is het ordenende kader dat ervoor zorgt dat geen quaestio zich zo maar ergens bij toeval bevindt en dat zelfs de banaalste twistpunten (vrouwelijke schoonheid, de toelaatbaarheid van make-up, of de uitmuntendheid van de reukzin in herrezen lichamen) hun eigen functie binnen het geheel hebben' (Eco U. 1990, 75).

J.W.Fowler (1974) - Afscherming

In plaats dat het geloof ons invoert in de diepte van het mysterie, schermt het ons juist af van deze diepte.

'Voor de meesten van ons, voor het grootste deel van de tijd functioneert het geloof zodanig, dat het ons afschermt tegen de diepte van het mysterie, dat ons omringt' (Fowler J. 1981, XII).

Milan Kundera (1929) - Een wereld zonder God

Met Cervantes (1547-1616) en zijn Don Quichot begint volgens Milan Kundera de moderne roman. Voor Don Quichot ligt de wereld in al zijn dubbelzinnigheid open.

'Toen God zich langzaam terugtrok van de plaats vanwaar hij het universum en de rangorde van waarden daarin had ingericht, het goede van het kwade had gescheiden en aan elk ding een zin had gegeven, kwam Don Quichot uit zijn huis en was hij niet langer in staat de wereld te herkennen. Bij afwezigheid van de Opperrechter leek deze plotseling van een vreselijke dubbelzinnigheid; de ene goddelijke waarheid viel uiteen in honderden relatieve waarheden die de mensen onder elkaar verdeelden. Zo werd de wereld van de Moderne Tijd geboren en de roman, het beeld en model ervan, met haar' (Kundera M. 1987, 11).

Pascal Mercier (1944) - De wereld van de kathedralen

Prado kent de nostalgie naar de mooie aspecten van het christendom.

'Ik wil niet in een wereld zonder kathedralen leven. Ik heb de glans van de ramen nodig, de koele stilte die er heerst, het gebiedende zwijgen. Ik heb het bruisen van het orgel nodig en de heilige devotie van biddende mensen. Ik heb de heiligheid van de woorden nodig, de verhevenheid van de grote poëzie. Dat alles heb ik nodig. Maar evenzeer heb ik vrijheid nodig en de vijandschap tegenover alles wat wreed is. Want het een is niets zonder het ander. En laat niemand het in zijn hoofd halen mij te dwingen tot een keuze' (Mercier P. 2006, 167)

Geerten Meijnsing (1950) - God alleen voor de gelovigen

In de roman 'De ongeschreven leer', waarin de zoektocht beschreven wordt naar 'de laatste woorden' van Plato voert Meijnsing de figuur van Gordon op, een monnik die twijfelt aan het geloof en aan de ongeschreven leer.

'Zijn denken gaf geen troost; het was voor hem geen gemakkelijke vlucht om zich te verliezen in metafysische speculaties. Hoe dichter hij naar de oneindigheid reikte, des te dieper opende zich het gapende besef dat hem een oneindigheid scheidde van deze god die zich niet benaderen liet en zich ongenaakbaar toonde als een ontkenning van de wereld en van de rede.

Je moest het risico nemen dat je kon verdwalen in de voortzetting van een gesprek zonder gesprekspartners. Er was geen grote moed voor nodig, want een radicale vraagstelling zette zijn hele bestaan op het spel – zowel het vertrouwen in de logische processen van zijn verstand, als het al aangetaste vertrouwen dat hij uiteindelijk bij de god die waarheid is, zou arriveren.

Met de godsdienst kom ik niet verder, zei Gordon tegen zichzelf; hoogstens kan ik mij er filosofisch rekenschap van geven tot welke ontgoocheling ik gekomen ben. Als ik geen deelnemer aan het spel ben, kan ik mij geen idee vormen wat het is om te spelen. God blijft waarschijnlijk aan de gelovigen voorbehouden, andersom lukte het niet' (Meijnsing G. 1995, 264-263).

Orham Pamuk (1952) - Metamorfose van de ziel

In het boek 'Karmozijn' voert Pamuk de lezer binnen in de oosterse wereld, getekend door de Koran. Het is een fascinerende wereld, waarin de ziel haar eigen weg aflegt. Hier komt men allerlei begrippen tegen als voorgeborchte, hel, hemel, die bekend zijn uit de christelijke traditie.

'Laat ik nu wat duidelijkheid verschaffen over mijn verblijfplaats: de ziel doolt rond het hemelgewelf, zoals ook valt te begrijpen uit de Overlevering van de Profeet, waarin hij zegt dat 'de ziel van de gelovige een vogel is, die eet van de bomen van het paradijs'. Deze overlevering betekent niet, zoals Aboe Omar Abdoelbar beweert, dat de ziel de vorm van een vogel aanneemt of zelfs een vogel wordt, maar dat de ziel zich ophoudt waar de vogels zich ophouden, zoals al-Djawziyya zeer terecht opmerkt. De plaats waar ik me nu bevind, en die de perspectief minnende Venetianen 'gezichtspunt' zouden noemen, bevestigt de interpretatie van al-Djawziyya....De boeken en de oude geleerden zeggen dat een ziel vier tehuizen heeft: 1. De buik van de moeder. 2. De wereld. 3. Het voorgeborchte waarin ik me nu bevindt. 4. Het paradijs of de hel, die pas na de dag des oordeels betreden zullen worden.

In het voorgeborchte zijn het verleden en het heden tegelijkertijd zichtbaar en naarmate de ziel verzinkt in herinneringen is er ook geen begrenzing van plaats. Alleen wie zich bevrijdt van de kerkers van tijd en plaats, beseft wat voor nauw keurslijf het leven is. Helaas kan men alleen als men dood is begrijpen hoe het het grootst mogelijke geluk is om onder de levenden een lichaam zonder ziel te zijn, net zozeer als een ziel zonder lichaam dat is onder de doden' (Pamuk O. 2001, 292).

Octavio Paz (1914-1998) - De substantie van het leven

De keuze voor het rationalisme beperkt onze blik evenzeer als het geloof in God.

'Ik herinner nog eens voor het laatst aan iets wat ik alle vele malen heb gezegd: door het begrip goddelijkheid te vernietigen beperkt het rationalisme de mens. Het bevrijdt ons van God maar zet ons gevangen in een nog strakker systeem. De vernederde verbeelding neemt wraak en uit het lijk van God ontspruiten gruwelijke fetisjes: in Rusland en andere landen de vergoddelijking van de leider, de letterknechterij, de goddelijk verklaring van de partij; bij ons de aanbidding van het eigen ik. Een en dezelfde zijn betekent zich veroordelen tot verminking, want in de mens is het voortdurende verlangen een ander te zijn. De aanbidding van het ik leidt tot de aanbidding van het eigendom; de ware God van de westerse christelijke gemeenschap heet de overheersing van allen, de opvatting van de wereld en de mensen als mijn eigendommen, mijn dingen. De dorre wereld van nu, de helse tredmolen weerspiegelt de mens die is beroofd van zijn dichtertelijke vermogen. Elk contact is verloren gegaan met die wijde gebieden van de werkelijkheid die iedere maat en kwantiteit te boven gaat, met alles dat louter hoedanigheid is, niet terug te voeren tot iets algemeen en bijzonders: de substantie van het leven zelf' (Paz O. 1990b, 132).

Fernando Pessoa (1880-1935) - Wat zich niet laat zien

De Portugese dichter en essayist Fernando Pessoa zoekt het mysterie van het leven in het leven zelf en niet daarbuiten.

*'Het mysterie der dingen, waar is dat?
Waar is het, dat het zich niet laat zien
Althans om te tonen dat het mysterie is?
Wat weet de rivier hiervan en wat de boom?
En ik die niet meer ben dan zij, wat weet ik ervan?
Telkens als ik naar de dingen kijk en denk aan wat de
Mensen er van denken,
Lach ik zoals een koele bergbeek klatert over stenen.*

*Want de enige verborgen zin der dingen
Is dat ze geen enkele verborgen zin hebben.
Het is vreemder dan alles wat vreemd is,
Vreemder dan de dromen van alle dichters
En de gedachten van alle filosofen,
Dat de dingen werkelijk zijn wat ze lijken te zijn
En dat er niets te begrijpen valt.*

*Ja, dat hebben mijn zintuigen helemaal alleen geleerd:
De dingen hebben geen betekenis, ze bestaan.
De dingen zijn de enige verborgen zin der dingen.
(F. Pessoa, Gedichten. Amsterdam 1987, 107)*

Marthe Robert (1914-1996) - Los van de religie

Marthe Robert is geïnspireerd door de romans van Kafka. Volgens Robert heeft de 'dood van God' een merkwaardige leegte opgeroepen, die de cultuur uit alle macht probeert te vullen. De literatuur, vooral de poëzie is hier geschikt voor. De poëzie was van oudsher verbonden met de religie. Ze gebruikt namelijk dezelfde woorden: inspiratie, uitverkiezing, roeping en zending, vervloeking. Als de poëzie zich eenmaal heeft losgemaakt van de religie, wordt ze volgens de woorden van Flaubert (1821-1880) 'een mystiek die nergens in geloofd'.

'Zoals u ziet, is er een wezenlijk geestelijk kenmerk waardoor Kafka in verbinding staat met de brede stroom van ontwikkelingen die in het Europa van de negentiende eeuw van alle kanten uitmondt in een idealisering of zelfs vergoddelijking van de kunst en de literatuur. Want bijna overal kwijnt de religieuze idee weg, is er een nauwelijks verholen verwijdering tussen het instituut van geopenbaarde godsdiensten en de voortschrijdende secularisatie van het leven; de mentale gevolgen van de grote economische en sociale omwentelingen – kortom het proces dat Nietzsche heeft samengevat in zijn beroemde formule van 'de dood van God' – scheppen op dat moment een merkwaardige leegte die heel de cultuur uit alle macht probeert te vullen. Wetenschap, filosofie, sociale en

politieke utopie trachten ieder voor zich een nieuw ideaal op te wekken, een nieuw perspectief te verschaffen om zodoende een deel van de vage religiositeit van de elite, die voortaan onbenut dreigt te blijven, te absorberen. Maar niets leent zich beter ter vervanging van idealen dan de literatuur en in het bijzonder de poëzie, die van oudsher zoal niet de gelijke van de religie is dan toch zeker op bijzondere rechten in de wereld van het sacrale aanspraak kan maken. Deze sinds de Oudheid impliciet erkende rechten doen zich nog steeds gelden in de woorden waarmee de poëzie haar doeleinden en technische bewerkingen definieert: ze spreekt immers van inspiratie, uitverkiezing, roeping, zending en zelfs, om de analogie compleet te maken, van vervloeking. Zij heeft haar heiligdommen, profeten, asceten en magiërs. Zij heeft ook haar schaduwzijde, haar occultisme, alchemie, kettters en natuurlijk haar martelaren. De hele negentiende eeuw heeft van deze verwarring gebruik gemaakt, die nog eens extra in de hand werd gewerkt door de taal, die in het begin nog in het voordeel van het geloof werkte – zie Chateaubrian of Novalis in Duitsland- maar vervolgens tot allerlei misverstanden leidde, waarvan het geval Rimbaud nog altijd het sterkste voorbeeld blijft. Tenslotte neemt de kunst haar stilzwijgend getolereerde rol van surrogaat voor het geloof volstrekt serieus. Als zij zich eenmaal heeft geëmancipeerd, dient zij zichzelf de wijding toe en wordt, volgens de beroemde uitspraak van Flaubert, een mystiek die nergens in geloof’ (Robert M. 1987, 120-121).

Aksel Sandemose (1899-1965) - Een geur van slecht geweten

Erling, één van de hoofdpersonen uit de roman ‘De weerwolf’, filosofeert over het bezitten van een levensbeschouwing. Hij is daar niet erg positief over.

‘Wat alle levensbeschouwingen met elkaar gemeen hebben is dat zij de eigenaar ervan in het centrum plaatsen, met de omgeving als stoffering, en dat ze ook wanneer ze dat niet doen de plank misslaan, in het bijzonder wanneer ze er prat op gaan dat ze zo vreselijk positie zijn. Wij kennen niet in voldoende mate de elementen in welke levensbeschouwing dan ook, wij weten niet welke elementen zich nog kunnen aandienen, zodat de hele constructie als een kaartenhuis in elkaar stort, en we hebben geen flauw idee welke oude opvattingen we op een goede dag overboord moeten gooien. Het kan het leven geen zier schelen hoe je het beschouwt, en de Sfinx heeft nog nooit een spier vertrokken omdat de slaven een van hun luizen in zijn haar verloren.

Minder imposant, maar eezamer zou het zijn te zeggen: Ik handel naar beste vermogen op grond van die en die ervaringen en innerlijke normen, omdat ik hoop en geloof dat zij juist zijn. Levensbeschouwingen hebben een geur van slecht geweten in een slechte vermomming’ (Sandemose A. 1987. 347-348).

Andrei Tarkovsky (1932-1986) - De rol van de kerken

Tarkovsky is een diep gelovig man, maar hij ergert zich aan de machtsaanspraken van de kerken.

‘Hiermee brengt Tarkovski de historisch negatieve, ziekmakende rol die de christelijke kerken in de geschiedenis gespeeld hebben, ter sprake. In plaats van het Geloof te

bewaren, hebben zij er een eigen machtsinstrument van gemaakt. Daarmee hebben zij de leegte in de cultuur gebracht. Welke vorm van decadentie, van levensnegatie, kan er groter zijn dan deze van de kerken die in naam van het verlossende Lam de zijde kozen van de apocalyptische ruiters? Hoeveel onschuldigen hebben zij helpen vermoorden onder het mom van de dienst aan het Lam. Door dit historisch verraad hebben de kerken zichzelf cultureel vernietigd en daarmee een cultuurvacuüm geschapen ‘ (Tarkovsky A. in: Bleeckere de S. 1984, 106).

Stephen Vizinczey (1933) - De bijbel als eerste boek

De Hongaarse schrijver Stephen Vizinczey heeft een hoge waardering voor het werk van Mark Twain (1835-1910) en zijn vertrouwdheid met de bijbel, die hij op zijn manier interpreteert.

‘Die vertrouwdheid als kind met een Bijbels verleden vormde zijn verbeelding. Sterker nog: de Bijbel had een diepgaande filosofische en literaire invloed op het hele oeuvre van deze grote atheïst.

Als feitelijk document is de Bijbel onverdedigbaar, maar het boek is grote literatuur. Toegegeven, zelfs als fictie heeft het zijn tekortkomingen, want het kent dezelfde tegenstrijdigheden, grillige verbanden en oneffenheden die kenmerkend zijn voor andere volksepen, bedacht door een veelheid van auteurs in ongeletterde tijden. Maar dat neemt niet weg dat in dit epos, afkomstig uit het Midden-Oosten en Zuid-Europa, ervaringen en wijsheden van duizenden jaren her tot verhalen zijn verwerkt die van een diepe verbeeldingskracht getuigen. Het probleem is dat honderden miljoenen mensen nooit zullen leren omgaan met metaforen, ze vatten alles te letterlijk op en kunnen zich niet voorstellen dat een tekst meer met zich meebrengt dan zijn primaire betekenis. Details die feitelijk onjuist zijn, kunnen toch een universele geldigheid hebben; grote verhalen brengen grote waarheden tot uitdrukking. De Bijbel is het belangrijkste werk uit de literatuur en de bron van de westerse beschaving, omdat hij de fundamentele wetten van ons bestaan verbeeldt. Het verhaal van Adam en Eva strookt met de feiten van de menselijke geschiedenis: we zijn wat we doen, onze daden hebben consequenties, niet alleen voor onszelf, maar ook voor toekomstige generaties. Tal van verhalen uit de Bijbel herinneren ons eraan dat elk van onze daden gevolgen heeft voor de hele gemeenschap, onze hele samenleving. We behoren allemaal tot dezelfde familie, dezelfde soort. Wij zijn onze broeders hoeder. Al die wijsheden vind je terug bij Mark Twain; ik denk zelfs dat het mogelijk is zijn werk te karakteriseren als de Bijbel zonder God’ (Vizinczey S. 2010,346-347).

Marjoleine de Vos (1957) - Vreemder dan alles wat vreemd is

Je moet naar de wereld kijken zonder te denken, zonder hier een metafysica of religie aan te verbinden. De dichteres en essayiste Marjoleine de Vos verwijst naar Koplant met zijn gedichten over het ‘grensland’.

‘We hebben de neiging om te denken dat metafysica en religie juist voortkomen uit verwondering, uit een diep besef van raadselachtigheid, van mysterie. Omdat we niet in staat zijn te begrijpen waarom we leven, waarom de zon zo onwaarschijnlijk op de

herfstbladeren schijnt, waarom de wereld bestaat, daarom veronderstellen we goden, oorzaken, samenhangen, bedoelingen.

Dat leek me altijd een heel aannemelijke verklaring, Het is zó onwaarschijnlijk dat wij er zijn, dat alles er is, dat men ooit gedacht heeft, daar zit iets achter, een scheppende geest, een begin, een samenhang. En het is zó onvoorstelbaar dat wij, die zelf leven, denken, zien, zomaar uit deze wereld kunnen verdwijnen, dat ons verlangen een wederopstanding en een onsterfelijke ziel heeft geschapen, waardoor we zorgeloos dat einde tegemoet kunnen zien: het zal geen einde blijken te zijn [..].

Leon Wieseltier (1952) - Het mooiste woord

Er is een nauwe band tussen filosofie en godsdienst.

‘Wat is het mooiste woord van de taal? Jaren geleden stelde een vriend me die vraag. Ik gaf zonder enige aarzeling. Het mooiste woord van de taal is ‘filosofie’.

Verwar ik filosofie met godsdienst? Nee, ik associeer filosofie met godsdienst. Als je op innerlijkheid gesteld bent, zijn ze beide een bondgenoot. Veel van de antwoorden die de godsdienst geeft, zijn antwoorden op vragen van de filosofie. Een sjoel is niet alleen een godsdienstig gebouw, het is ook een filosofisch gebouw, want binnen de muren wordt gevraagd naar eerste beginselen, en naar belangstelling voor eerste beginselen. Zolang er sjoels en kerken en moskeeën zijn, zal het gevoel voor filosofie niet verloren gaan [..].

(Wieseltier L. 1999, 378-379).

Adam Zagajewski (1945) - Verloren aan de filosofie

‘Wie eenmaal aan de filosofie heeft geraakt, is verloren’ (Zagajewski A. 1998, 9)

Maar eigenlijk zeggen dichters als Caeiro en Koplant dat je, als je zulke dingen aanneemt, je je niet genoeg verwondert. Je heft de verwondering op door met verklaringen te komen, je kijkt niet naar wat er is maar praat over wat je verzint, je wilt bedoeld zijn en niet per ongeluk ontstaan – en daarmee verklein je in feite het raadsel. Want het vreemdste, ‘vreemder dan alles wat vreemd is’ is dat er niets valt te begrijpen en dat alles werkelijk is zoals het lijkt.

Het hele leven is vreemd –maar dat vind je meestal helemaal niet. Zou behoefte aan zingeving ook zoiets zijn, gebrek aan aandacht voor wat er gewoon is? (Vos de M.,2008).